

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 7/4 2018 s. 2119-2130, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

ÇAĞATAYCA BİR KUR'AN TEFSİRİ ÜZERİNE*

Ezgi DEMİREL**

Geliş Tarihi: Haziran, 2018

Kabul Tarihi: Ekim, 2018

Öz

Bu çalışmada Jarring Koleksiyonu'nda yer alan ve "Jarring Prov. 15" numarasıyla kayıtlı bulunan "An Interpretation of the Quran" adındaki tefsir ele alınmaktadır. Tefsir, bugün Çin'in Sincan (Xinjiang) bölgesinde yer alan Doğu Türkistan bölgesine aittir.

Çalışmaya konu edilen Kur'an tefsiri Lund Üniversitesine 1982'de başlanmıştır. Doğu Türkistan-Yarkend kaynaklı eser 1929 tarihlidir. Kim tarafından yazıldığı belli olmayan bu tefsir, yedi adet sureden oluşmaktadır. Bunlar; Yasin, Tebareke, Kıyamet, İnsan, Mürselat, Amme ve Naziat sureleridir. Eserin dil özellikleri açısından Çağatayca'yı yansıttığı tespit edilmiştir. Bu bakımdan Çağatayca yazılmış Kur'an tefsirleri ve karışık dilli Kur'an tefsirleriyle yapılacak karşılaştırmalı bir çalışma ilgili sahada çalışan araştırmacılar için katkı sağlayacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kur'an, tefsir, Çağatayca.

ON AN INTERPRETATION OF THE CHAGATAI TURKISH QURAN

Abstract

This study examines the interpretation bearing the name "An Interpretation of the Quran" registered in the Jarring Collection with the number "Jarring Prov. 15". The Jarring Collection, which is included in this commentary, belongs to the East Turkestan region in China's Sincan (Xinjiang) region, according to information obtained from the Lund University Library.

The study of the interpretation of Quran has been donated to Lund University in 1982. The study originating from East Turkistan-Yarkend is dated 1929. The interpretation consists of seven suras whose author is unknown. These are Yasin, Tebareke, Kıyamet, İnsan, Murselat, Amme and Naziat suras. The language characteristics of the study reflect the Chagatai Turkish. In this respect, a comparative study of interpretation of the Quran written in Chagatai Turkish and mixed language interpretation of the Quran will contribute to researchers working in the field.

Keywords: Quran, interpretation, Chagatai Turkish.

* Bu makale, 3-5 Mayıs 2018 tarihinde Alanya'da gerçekleştirilen 4. Uluslararası Filoloji Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Dr. Öğr. Üyesi; Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, edemirel@mehmetakif.edu.tr.

Giriş

Türkler tarih boyunca pek çok dine inanmıştır. Özellikle Uygurlar Dönemi'nde Budizm, Manihaizm, Hristiyanlık ve İslamiyet dinleri kabul edilen dinler arasındadır. İslamiyet'in kitleler hâlinde kabul edildiği ve tarihte de ilk Müslüman Türk devleti olarak kabul edilen dönem ise Karahanlı Devleti Dönemi'dir. Hangi din olursa olsun farklı milletlerden alınan bu dinlerin kutsal kitaplarının dönemin Türkçesine çevrilmesi bir zorunluluk hâline gelmiştir. Çünkü insanların inandığı dinin gereklerini yerine getirmeleri ancak o dinin kutsal kitaplarının okunması ve doğru anlaşılabilmesiyle mümkün olmaktadır.

Bu noktada tefsir bilimi önemli bir rol üstlenmektedir. Tefsir, Kur'an'ın surelerini açıklayarak görüşler ileri sürme ve bunları yazma, yorumlama bilimi demektir. Kur'an'ın daha iyi anlaşılabilmesi için tefsirlerden yararlanmak gerekmektedir. Türkler, İslamiyet'i kabul etmelerinin ardından tefsir faaliyetlerine de başlamıştır. Gerek satır arası gerekse de ayrıntılı tefsirler tarihî Türk dili alanında kendine geniş bir yer edinmiştir.

Şüphesiz bunların başında Kur'an tercümelerinin en eskisi olarak kabul edilen Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi TİEM 73 gelmektedir. Bunun dışında Karahanlı Türkçesiyle yazılmış başka tefsirler de bulunmaktadır. Rylands nüshası, Özbekistan İlimler Akademisi nüshası ve Anonim Tefsir bunlar arasındadır (Ercilasun, 2009, s. 331). Başka bir önemli tercüme ise İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa No: 2'de yer alan Harezmi Türkçesiyle yazılmış tercümedir (Nalbant, 2014, s. 5). Ayrıca Çağatay Türkçesiyle yazılmış Kur'an tefsirinin iki yazma nüshası bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Konya Yusuf Ağa Kitaplığı 6624 numarada kayıtlı olan ve katalogta "Türkçe Uygurca ve Çağatayca Tefsir" adını taşıyan nüshadır. İkincisi ise İstanbul Topkapı Sarayı müze kitaplığında (Ahmet III) 16 numarada kayıtlı olan nüshadır (Zülfikar, 1974, s. 175).

Doğu Türkçesiyle yazılmış bu tefsirlerin dışında Batı Türkçesiyle yazılmış tefsirler de bulunmaktadır. Üstelik bunların sayısı Doğu Türkçesiyle yazılanlara oranla daha fazladır. Doğu Türkçesiyle yazılan tefsirlerde Kur'an'ın tamamı esas alınırken Batı Türkçesinde yalnızca bazı kısa sureleri içeren tefsirler de yer almaktadır. Kısa surelerin en eskisi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kitaplığı 45 numarada kayıtlı olan Tebareke Tefsiri'dir. Başka eski bir tefsir ise Burdur Vakıf ve Halkevi Kitaplığında 1234 numaraya kayıtlı olan Tebareke Tefsiri'dir. Kur'an'ın tamamına yönelik Batı Türkçesi tercümelerinin en eskisi Bursa'da Eski Eserler Kitaplığı'nda bulunan satır altı Kur'an tercümesidir. Bu dönemde yazılan diğer tefsirlerin başında Enfesü'l-Cevahir, Ebu'l-Leys Tercümesi, Cevahirü'l-Asdaf, Tefsir-i Aynü'l-Hayat adını taşıyan tefsirler bulunmaktadır (Kara, 1993, s. 27-28). Bunlar dışında Batı Türkçesiyle yazılmış başka tefsirler de vardır.

Bu çalışmada ele alınan tefsir Yasin, Tebareke, Kıyamet, İnsan, Mürselat, Amme ve Naziat olmak üzere yedi sureden oluşmaktadır. Tefsirin kim tarafından yazıldığı bilinmemekle beraber eserin sonunda yazılış tarihi 1929 olarak verilmiştir. Yarkend’de bulunan eserin varak sayısı 86’dır. Her sayfadaki satır sayısı ise değişkenlik göstermektedir.

Tefsirde yer alan Yasin suresi Doç. Dr. Osman Cüme tarafından “20. Yüzyılın Başlarında Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Sûre-i Yasin Tefsiri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)” adıyla kitap olarak yayımlanmıştır. Cüme, metindeki bazı sözcükleri herhangi bir özel işaretle gösterilmemiş olmalarına rağmen Yeni Uygur Türkçesinin özelliklerine göre transkribe etmiştir. Örneğin Arapça ve Farsça sözcükler Yeni Uygur Türkçesi imla özelliklerine göre okunmuştur: *heber* (02r-12), *reḥmet* (02r-12), *neşîhet* (04r-12). Yazarın, Yeni Uygur Türkçesinin karakteristik bir özelliği olan “ses uyumsuzluğu”nu da okuduğu sözcüklere yansıttığı görülmektedir: *heḳ* (02v-14), *helḳ* (05r-5).

Bu makalenin sınırları içerisinde eserin tamamının –Cüme tarafından okunan Yasin suresi de dâhil olmak üzere diğer altı sure de incelenerek– bir tanıtımı yapılmakla birlikte Çağatayca dil hususiyetlerini taşıması dolayısıyla tefsirin bütününe bu şekilde okunması gerektiği kanaatine varılmıştır. Tefsirin tamamı en kısa sürede tarafımızca kitap olarak yayımlanacaktır.

1. İnceleme

Çalışmaya konu edilen Kur’an tefsirinin yazım, ses ve şekil bilgisi özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1.1. Yazım ve Ses Bilgisi Özellikleri

Çağataycada kullanılan bütün ünlüler *a, e, ê, ı, i, o, ö, u, ü* söz konusu tefsirde de kullanılmıştır. *a* ünlüsünü göstermek için bazen elif harfinin üzerine med işaretinin konulduğu bazen de sadece elif harfinin kullanıldığı görülmüştür.

Tefsirde söz ortasında bulunan ünlüler yazılmaktadır: *dêgen* (25r-1), *çıḳalı* (25r-2), *ḳorḳmas* (29r-5). Sondaki ünlünün de genellikle yazıldığı görülmektedir.

Çağataycanın önemli dil özelliklerinin başında ses bilgisi açısından dikkat çekici bir özellik olan ilk hecede *e > i / ê* değişimi gelmektedir. Çağatayca metinlerde ilk hecede yer alan bu ses *i / ê* şeklinde okunmaktadır. Ancak incelediğimiz tefsirde ilk hecedeki *e* sesi her ne kadar özel bir işaretle gösterilmese de tarafımızca *ê* şeklinde okunmuştur: *bêrür* (0158-4), *kêlür* (0164-6). Eserde zamirlerin yazımında sesin *i*’den yana olduğu işaretle gösterilmiştir: *min* (0138-9), *sin* (78r-8).

Bağlama ve ek ünlüsünün yuvarlaklaşması olayı Çağatay Türkçesinde v ile biten fiillerde gerçekleşmektedir. Tefsirde bu duruma *kavuşturun* <*kav-uş-tur-up* (53v-10) fiili örnek verilebilmektedir.

Daha önceki tarihî lehçelerde *toprak* şeklinde yazılan sözcüğün ele alınan tefsirde *tofrağ* (59v-12; 73r-11; 74r-3) şeklinde yazıldığı görülmektedir. Bu durum sözcükte p ve f sesleri arasında sızıcılışma gerçekleştiğini göstermektedir.

Eserde bazı sözcüklerde t ve d sesleri arasında tonlulaşma olduğu görülmektedir: *dik* (41v-12; 42r-1; 49r-7), *durur* (49r-4), *dur* (63r-14; 64r-1). Ancak çalışılan tefsirde *durur* morfeminin *turur* (0162-8) şekli ve ayrıca söz başında t sesinin korunduğu örnekler de tespit edilmiştir: *tag* (81r-11; 49v-4; 59v-3), *tëve* (0142-8; 42r-1; 61v-4), *til* (0136-11, 43v-6).

Kalınlık-incelik uyumunun bu eserde Türkçe sözcüklerde korunduğu Arapça ve Farsça sözcüklerde ise çoğunlukla kalın ünlülü eklerin sözcüğe eklendiği görülmektedir: *ağızığa* (79r-6), *yandurğay* (80r-8), *işitgeysin* (0160-8), *delillerga* (0164-3/4).

1.2. Şekil Bilgisi Özellikleri

1.2.1. İsim Çekim ve Hâl Ekleri

1.2.1. Çokluk Ekleri

İncelediğimiz tefsirde çokluk eki olarak +*lAr* kullanılmıştır: *müselmanlar* (48v-10), *yulduzlar* (49v-4), *kızlarını* (55v-11).

1.2.1.2. İyelik Ekleri

Eserde kullanılan iyelik eklerini şu şekilde göstermek mümkündür:

ŞAHISLAR	EKLER	ÖRNEKLER
I. tekil şahıs	{+(X)m}	<i>haberim</i> (64r-1)
II. tekil şahıs	{+Ing}, {+Ung}	<i>vaktiŋ</i> (43v-11)
III. tekil şahıs	{+(s)I} / {+U}	<i>a'zāsı</i> (73r-5)
I. çoğul şahıs	{+ImIz}, {+UmIz}	<i>namusımız</i> (63r-9)
II. çoğul şahıs	{+(I)ngIz}	<i>menfa'atingiz</i> (0164-1)
III. çoğul şahıs	{+lArI}	<i>a'zāları</i> (43v-4)

1.2.1.3. Hâl Ekleri

1.2.1.3.1. Yalın Hâl

Bütün tarihî ve çağdaş dönemlerde olduğu gibi bu tefsirde de yalın hâl eksizdir.

1.2.1.3.2. İlgi Hâli

Ele alınan tefsirde ilgi hâli ekinin yuvarlak ünlülü sözcüklere de düz *+niη/ +niη, +iη / +iη* şeklinde geldiği görülmektedir: *yağutniη* (71r-6), *karanguluğunıη* (0162-11), *kapunıη* (57r-8), *sėniη* (7r-6).

1.2.1.3.3. Yükleme Hâli

Eserde yükleme hâli eki olarak genellikle *+nI* ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir: *karanguluğunu* (0132-12), *tağlarını* (0138-9), *'azābnı* (0142-12). İyelik ekinden sonra ise *+I(n)* ekinin kullanıldığı görülmüştür: *agrıqların* (50r-1), *malın* (68r-9).

1.2.1.3.4. Yönelme Hâli

Tefsirde yönelme hâli için genellikle *+GA* eki kullanılmakla beraber zamirlerden ve III. tekil kişi iyelik ekinden sonra *+ηA* ekinin kullanıldığı görülmüştür: *peygamberlerğa* (0152-9), *kulağına* (0160-7), *ağa* (72r-8), *sağa* (78r-8), *mağa* (84r-7).

1.2.1.3.5. Bulunma Hâli

Bulunma hâli eki olarak eserde *+DA* eki kullanılmıştır: *āsmānda* (0162-12), *ornıda* (0168-6).

1.2.1.3.6. Çıkma Hâli

Çıkma hâli eki için ise tefsirde *+DIn* ekinin kullanıldığını söylemek mümkündür: *namazdın* (0170-5), *uykusıdın* (0172-2).

1.2.1.3.7. Eşitlik Hâli

Eşitlik hâli *{+çA}* ekinin kalıplaşmış olarak *ança* (62r-14) ve *barça* (62r-14) gibi sözcüklerde bulunduğu görülmektedir.

1.2.1.3.8. Yön Hâli

Yön hâli eki eserde isim kök ve gövdesiyle kalıplaşmış olarak bulunmaktadır: *yuğarı* (0136-6), *ilgeri* (12r-12), *taşğarı* (20r-8), *içre* (11v-11).

1.2.1.3.9. Vasıta Hâli

Vasıta hâlinin genellikle *birle*, *bile*, *bilen* edatlarıyla yapıldığı görülmektedir: *bile* (0144-12), *bilen* (73r-5), *birle* (0148-12).

1.2.1.4. Aitlik Eki

Eserde aitlik eki *+ki*'nin kullanıldığı örnekler bulunmaktadır: *olardaki* (50r-12).

1.3. Sözcük Türleri

1.3.1. Zamirler

İncelenen tefsirde tespit edilen zamirler aşağıdaki gibi tablolaştırılmıştır:

Şahıs Zamiri	İşaret Zamiri	Soru Zamiri	Dönüşlülük Zamiri	Belirsizlik Zamiri
<i>men</i> (0148-5) <i>sin</i> (78r-8) <i>ol</i> (0160-3) <i>biz</i> (44r-2) <i>siz</i> (0162-8) <i>olar</i> (85r-6)	<i>bu</i> (61v-11) <i>ol</i> (0162-6) <i>bularğa</i> (51v-1) <i>şunda</i> (43r-9)	<i>nē</i> (52v-7) <i>kim</i> (53r-5) <i>ķaysı</i> (53r-4) <i>ķança</i> (0144-3) <i>ķayda</i> (71r-11)	<i>öz</i> (062-9)	<i>barça</i> (62r-14) <i>biri</i> (64v-8) <i>kimerse</i> (73r-1) <i>barıngızlar</i> (61r-6)

1.3.2. Sıfatlar

Tefsirde pek çok sözcük sıfat olarak kullanılmıştır. Çünkü bilindiği üzere isimlerin başka bir ismi nitelemesiyle oluşan sıfatların oluşum şekli bu sözcük türünün sayısını metinde arttırmaktadır.

1.3.3. Zarflar

Tefsirde kullanılan zarfları niteliklerine göre şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

Yer Zarfı	Zaman Zarfı	Hâl Zarfı	Miktar Zarfı	Tekrar Zarfı	Soru Zarfı
<i>üstide</i> (81r-3) <i>astıda</i> (65r-2)	<i>ķeçe</i> (45r-6) <i>erte</i> (56r-2)	<i>ança</i> (56r-11) <i>yaman</i> (77r-6)	<i>tatlıķraķ</i> (49r-1) <i>ķirkinraķ</i> (0166-7)	<i>yine</i> (50r-5)	<i>nēçük</i> (0148-7) <i>ķaçan</i> (52v-8)

1.3.4. Edatlar

Sözcükler arasında çeşitli anlam ilgileri kuran edatlar incelenen tefsirde de sıklıkla kullanılmıştır. Tefsirde kullanılan edatlar şöyle örneklenebilir: *könüllerige teselli bērmek için süre-i Yasinni* (2v-7/8), ‘*amel salih bile ihlās kılıpdur mu* (45r-11/12), *ihlāş bilen imān etti* (29r-9), *hemme ‘ilm-i ķadimi birle bilür mēn* (30r-5/6), *pāre pāre bolģan dēk* (27r-1), *yērgē tepregendin soγra* (31v-8), *ölgendin kin yine tirilürsizler* (35v-11).

1.3.5. Bağlaçlar

Ele alınan tefsirde kullanılan bağlaçlardan bazıları şöyledir: *ol ya‘ni elçi iberdi kim Yahya ve Yunus ērdiler* (5r-8), *müneccimler birle kāhinlerning sözlerin* (0134-8), *ey Mekke kāfirleri eger iman kēltürmegenler* (0156-4/5), *ya‘ni muntazır bolmağaylar meger bir āvāzģa kim* (13r-8/9), *ba‘zı uluğları hem hazır ērdi* (18r-9), *ya‘ni nē āsmānda nē yērde* (24v-5/6). Bunlar kimi zaman sözcükleri kimi zaman da cümleleri birbirine bağlama görevini üstlenmiştir.

1.3.6. Ünlemler

Bu tefsirde kullanılan ünlemler şu şekilde gösterilebilir: ya'ni *ey* müselmān mü'minler *ey* kāfirler (29v-6), ya'ni *ey* ḥasret *vay* dirîğ kim (10r-3/4), ya'ni aydı *eyā* ol Ḥudādın özgeni (9r-3).

1.3.7. Fiiller

1.3.7.1. Zaman Çekimleri

1.3.7.1.1. Basit Zamanlar

1.3.7.1.1.1. Haber Kipleri

1.3.7.1.1.1.1. Belirli Geçmiş Zaman

Tefsirde belirli geçmiş zaman çekimi için –DX ekinin kullanıldığı görülmüştür:

		Olumlu Çekim	Olumsuz Çekim
I.	Tekil Şahıs	<i>kıldım</i> (0156-8)	<i>aytmadım</i> mu (15r-8)
II.	Tekil Şahıs	<i>bildiğ</i> (22r-14)	<i>işitmediğ</i> mü (6v-3)
III.	Tekil Şahıs	<i>boldı</i> (82r-5)	<i>acratalmadı</i> (4r-3)
I.	Çoğul Şahıs	<i>körküzdük</i> (48r-11)	iman <i>keltürmedük</i> (27v-6)
II.	Çoğul Şahıs	<i>boldunuzlar</i> (61r-3)	<i>kaşbul</i> <i>kılmadıñızlar</i> (32r-5)
III.	Çoğul Şahıs	<i>çıkarıldılar</i> (81r-10)	<i>barmadılar</i> (33v-5)

1.3.7.1.1.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Eserde öğrenilen geçmiş zaman çekimi –mİş, –GAN tur ve –Ip dur ekleriyle yapılmıştır.

	Olumlu Çekim			Olumsuz Çekim	
	–GAN tur	–mİş	–Ip dur		
I.	Tekil Şahıs	-	-	-	<i>kılmapdur mēn</i> (41v-5)
II.	Tekil Şahıs	-	-	-	
III.	Tekil Şahıs	<i>nāzil bolğan turur</i> (49v-12/13)	<i>yığmış</i> (44v-3)	<i>aytıp dur</i> (66r-12)	<i>yaratmağan turur</i> (0166-7) / <i>aytmappdur</i> (29v-2)
I.	Çoğul Şahıs	-	-	<i>kılıpdurmiz</i> (0142-1)	-
II.	Çoğul Şahıs	-	-	-	-
III.	Çoğul Şahıs	<i>yandurğan tururlar</i> (28r-14)	<i>çıkmışlar</i> (42v-12)	<i>dēpdurlar</i> (0168-13)	-

1.3.7.1.1.1.3. Geniş Zaman

İncelenen tefsirde geniş zaman çekimi –Xr ekiyle yapılmıştır.

		Olumlu Çekim	Olumsuz Çekim
I.	Tekil Şahıs	<i>kılurmen</i> (0156-6)	<i>ğarķ kılmas mēn</i> (11v-14)
II.	Tekil Şahıs	<i>korķutursın</i> (85r-3)	<i>tapalmas sēn</i> (24v-3)
III.	Tekil Şahıs	<i>körküzur</i> (44v-6)	<i>te'sir kılmas</i> (4r-13)
I.	Çoğul Şahıs	<i>keltürürmiz</i> (57r-3)	<i>yarmas miz</i> (28r-1)
II.	Çoğul Şahıs	<i>bilürsizler</i> (64v-10)	<i>tutmas sizler</i> (10v-13)
III.	Çoğul Şahıs	<i>tirilürler</i> (64v-4)	<i>tama' kılmaslar</i> (8v-11)

1.3.7.1.1.1.4. Gelecek Zaman

Bu tefsirde gelecek zaman çekimi genellikle –GAy ekiyle yapılırken –GA ekinin kullanıldığı da tespit edilmiştir:

	Olumlu Çekim	Olumsuz Çekim
I. Tekil Şahıs	<i>pütüeymen</i> (04v-149)	-
II. Tekil Şahıs	<i>bolğaysın</i> (0160-9)	<i>ğam yemegeysin</i> (49v-10)
III. Tekil Şahıs	<i>bolğay</i> (55r-1) <i>bolğa</i> (24r-10)	<i>bërmegey</i> (39v-7)
I. Çoğul Şahıs	<i>körgeymizler</i> (53v-7)	<i>kulluğ kılmağaymiz</i> (8v-14)
II. Çoğul Şahıs	<i>kalğaysızler</i> (66r-2)	-
III. Çoğul Şahıs	<i>körgeyler</i> (54r-5)	<i>imân keltürmegeyler</i> (3r-13)

1.3.7.1.1.1.5. Şimdiki Zaman

Metinde şimdiki zaman çekimi –A dur şeklinde yapılmıştır:

	Olumlu Çekim	Olumsuz Çekim
Tekil Şahıs	<i>kaladur mên</i> (23r-5)	-
Tekil Şahıs	-	-
Tekil Şahıs	<i>çıkadur</i> (60v-14)	<i>kılmadur mu</i> (65r-13)
Çoğul Şahıs	<i>korçadurmiz</i> (50v-14)	-
Çoğul Şahıs	-	-
Çoğul Şahıs	<i>dost tutadurlar</i> (60v-14)	-

1.3.7.1.1.2. Dilek Kipleri

1.3.7.1.1.2.1. Emir Kipi

Söz konusu tefsirde emir kipi çekimi bütün şahıslarda farklı çekimlenmiştir:

	Olumlu Çekim	Olumsuz Çekim
I. Tekil Şahıs	-	-
II. Tekil Şahıs	<i>kalğil</i> (55v-4)	<i>ğah kılmağil</i> (4r-9)
III. Tekil Şahıs	<i>helāk bolsun</i> (60v-5)	<i>ğamgîn kılmasun</i> (18r-2)
I. Çoğul Şahıs	-	-
II. Çoğul Şahıs	<i>ayınlar</i> (54v-8)	<i>ğahlamangızlar</i> (57r-14)
III. Çoğul Şahıs	<i>korçsunlar</i> (0160-1)	-

1.3.7.1.1.2.2. İstek Kipi

Bu eserde istek kipi çekiminin örneği –All ekiyle yapılan I. çokluk şahıs çekimidir: *bolmayalı* (77r-8), *çıkıkaralı* (39v-9).

1.3.7.1.1.2.3. Şart Kipi

Ele alınan tefsirde şart kipi çekimi –sA ekiyle yapılmıştır:

	Olumlu Çekim	Olumsuz Çekim
I. Tekil Şahıs	<i>ğarğ kılsam</i> (12r-6)	<i>aytmasa mên</i> (37r-1)
II. Tekil Şahıs	<i>pak bolsang</i> (0156-8)	<i>bolmasang</i> (72r-13)
III. Tekil Şahıs	<i>salsa</i> (59v-8)	<i>mağrur bolmasa</i> (4v-2)
I. Çoğul Şahıs	<i>yibersek</i> (55v-1)	<i>açmasamiz</i> (28-1)
II. Çoğul Şahıs	<i>pinhân tutsangız</i> (29v-7)	<i>unamasangızlar</i> (8r-7)
III. Çoğul Şahıs	<i>dêrseler</i> (55v-3).	<i>ğatır bolmasalar</i> (36v-6)

1.3.7.1.2. Birleşik Zamanlar

1.3.7.1.2.1. Hikâye Birleşik Zaman

Ele alınan tefsirde hikâye birleşik zaman çekimi *ér-* fiiline getirilen *-DI* ekiyle yapılırken olumsuzluk *-mA* ekiyle kurulmaktadır. Bütün fiil çekimlerinde örneklenmeyen hikâye birleşik zamanla ilgili eserden tespit edilen bazı örnekler şunlardır: *iberip érdim* (0148-6), *korçutup érdi* (58v-13), *müşerref bolur érdim* (74r-13), *keltürgey érdi* (84r-11), *tofrağ bolğay érduk* (74r-5), *bolsang érdi* (74r-12), *ğılur érdi* (55v-14), *dér érdiler* (63v-13), *pütmegen érdiler* (15v-7).

1.3.7.1.2.2. Şart Birleşik Zamanı

Şart birleşik zaman çekimi ele alınan tefsirde *ér-* fiiline getirilen *-sA* ekiyle ve olumsuzluk *-mA* ekiyle yapılmıştır: *taşlamağan erseler* (52r-4), *kèldi érse* (4r-6).

1.3.8. Fiilimsiler

1.3.8.1. İsim-Fiil Ekleri

Bu tefsirde isim-fiil eki olarak *-mAk* ve *-Xş* ekleri kullanılmıştır: *ölmekdin* (82r-5), *boluşğa* (59v-3).

1.3.8.2. Sıfat-Fiil Ekleri

İncelenen tefsirde *-GAn*, *-GUÇI* gibi sıfat-fiil ekleri kullanılmıştır: *tartğan* (75r-4), *bolğan* (0168-4), *ğılğuçı* (54v-13).

1.3.8.3. Zarf-Fiil Ekleri

Eserde *-GAndA*, *-Xp*, *-mAy* zarf-fiil ekleri kullanılmıştır: *hesāb alğanda* (58v-8), *imān aytmay* (48v-4), *dép* (50r-4).

1.4. Bildirme

Eserde bildirme için *ér-* ve *tur-* fiilleri kullanılmıştır: *yoğ turur* (11v-3), *köp turur* (22r-4), *bu turur* (24r-1), *yetīm dürmen* (50r-3/4), *bar érdi* (45r-5), *yoğ érdi* (48v-1), *kāfir érdi* (83r-1), *yoğ édi* (47v-5), *şi'r érmes* (3r-2), *düşmen émes mü* (15r-10), *anung şeriki yoğdur* (6v-10).

Bazı örneklerde ise *ér-* ve *tur-* fiillerinin düşerek görevini kendinden sonraki şahıs zamirine yüklediği görülmektedir: *yalavaçlardınsen* (3r-1), *korçutğuşısın* (85r-2).

Sonuç

Eldeki tefsirin ses ve şekil bilgisi özellikleri bakımından Çağataycanın özelliklerini yansıttığı görülmüştür. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1- Ek ve yardımcı ünlülerin yuvarlaklaşması sonucu görülen ilerleyici benzeşme olayı Harezmi Türkçesinde ve Eski Anadolu Türkçesinde tespit edilebilirken Çağataycada da *v* ile biten fiillerden sonra gerçekleşmektedir. İncelenen tefsirde bu durum örneklenebilmektedir: *kaşısturup* (53v-10).
- 2- Çağataycada *ofrağ*, *tofrağ*, *yafrağ* gibi bazı sözcüklerde ve alıntı sözcüklerde *p* sesinin sızıcılaşarak *f* sesine dönüştüğü görülmektedir (Eckmann, 2011: 141). *Tofrağ* (59v-12; 73r-11; 74r-3), *feyğamberlerning* (15v-5) sözcükleri bu durumun eserdeki örneklerindendir.
- 3- Çağataycada bazı sözcüklerde *t* sesinin tonlularak *d* sesine dönüştüğü bilinmektedir. Bunun örnekleri incelenen tefsirde de bulunmaktadır: *dék* (41v-12; 42r-1; 49r-7), *durur* (49r-4), *dur* (63r-14; 64r-1). Bu durum Çağataycadaki Oğuzca etkilerden kaynaklanmaktadır. Ancak *durur* morfeminin *t*'li şekillerinin de eserdeki örneklerde korunduğu dikkat çekmektedir: *turur* (0162-8).
- 4- Harezmi Türkçesinde hem *ğ* hem de *y* sesi birlikte kullanılırken Çağataycada bu ses *y* olarak bulunmaktadır. Tefsirde *ayağımı* (45v-2), *kéydürseler* (51v-3) sözcükleri bu duruma örnek gösterilebilir.
- 5- Çağataycada Türkçe sözcüklere getirilen eklerde kalınlık-incelik uyumu korunurken Arapça ve Farsça sözcüklere getirilen eklerde ise bir uyumsuzluk olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim çalışılan tefsirde bu durumu örnekleyen sözcükler de mevcuttur: *delillerga* (0164-3/4), *hikemiğa* (2r-12).
- 6- Çağataycanın diğer tarihî lehçelerden ayrılan özelliklerinin başında zamir *n*'sinin kalkması gelmektedir. Bunun eserdeki örnekleri şöyledir: *cezāsığa* (42r-9), *'azābıdın* (43r-6).
- 7- Çağataycada ilgi hâli eki yuvarlak ünlülü sözcüklere de genellikle düz olarak *+niğ* / *+niğ* şeklinde gelmektedir. İncelenen tefsirde bu durumu örnekleyen sözcükler bulunmaktadır: *yağutniğ* (71r-6), *ğarağuluğniğ* (0162-11), *ğapuniğ* (57r-8).
- 8- Fiil çekiminin de Çağatay dönemine uygun şekilde yapıldığı tespit edilmiştir¹: *ğıldım* (0156-8), *yaratmağın turur* (0166-7), *tirilürler* (64v-4), *körgeymizler* (53v-7), *ğorğadurmiz* (50v-14), *ayınlar* (54v-8), *dürseler* (55v-3).

¹ Bütün fiil çekimleri inceleme bölümünde verildiği için sonuç bölümünde eserin Çağatayca fiil çekimi özelliklerini taşıdığına dair her kipten birer örnek verilmesiyle yetinilmiştir.

- 9- Çağataycada görülen geçmiş zaman için daha önce kullanılan *-dımız/-dimiz, -dumuz/-dümüz* kalkmış ve *-duk/-dük* eki genelleşmiştir (Eckmann, çev. Karaağaç, 2011, s. 143). Çalışılan tefsirde bu durumun örnekleri bulunmaktadır: *iberdük* (66r-10), *körküzdük* (48r-11), *kılduk* (48v-1), *çıkmaduk* (60r-11).
- 10- Harezmi Türkçesinde görülmeye başlanan *-sa/-se men* şeklindeki şart kipinin yerini *-sam/-sem* şeklindeki şart kipine bırakması Çağatay Türkçesinde de görülmektedir. Bunun örnekleri de eldeki tefsirde yer almaktadır: *bolsalar* (82r-8), *ğalsak* (77r-2), *bolsağ* (78r-7).
- 11- *İda ber-* tasvir fiilinin Çağataycada *yiber-* şeklinde kaynaşması söz konusudur (Eckmann, çev. Karaağaç, 2011, s. 144). İncelenen tefsirde bu fiil kullanılmakla beraber fiilin *iber-* şekli de bulunmaktadır: *yiberürler* (2r-6), *yiberdi* (2v-8), *iberdi* (5r-6), *ibermes men* (9v-8/9).

Kaynaklar

- Cüme, O. (2016). *20. Yüzyılın başlarında Çağatay Türkçesiyle yazılmış Sure-i Yasin Tefsiri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Konya: Kömen Yayınları.
- Eckmann, J. (2011). *Harezmi, Kıpçak, Çağatay Türkçesi üzerine araştırmalar*. (Haz. Osman Fikri Sertkaya). Ankara: TDK Yayınları.
- Eckmann, J. (2012). *Çağatayca el kitabı*. (Çev. Günay Karaağaç). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kara, M. (1993). Doğu ve Batı Türkçesinde Kur'an tercüme ve tefsirleri. *Diyanet İlmî Dergi*, 29(3), 25-36.
- Nalbant, M. V. (2014). *Karışık Dilli Kur'an tefsiri (Çağatay, Oğuz ve Kıpçak Lehçeleriyle)*. İstanbul: TKAE Yayınları.
- Necip, E. N. (2013). *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü*. (Çev. İklil Kurban). Ankara: TDK Yayınları.
- Öztürk, R. (2015). *Yeni Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Zülfikar, H. (1974). Çağatayca bir Kuran tefsiri. *Türkoloji Dergisi*, 1(6), 153-195.

Extended Abstract

It is known that Turks believed in many religions from the first moment they came to the stage of history. Turks who accepted different religions in different periods turned their holy scripture into their own language.

The period of Uighurs, where there are examples of an intensive translation activity, is one of the best examples of this. During this period, religious works belonging to Manichaeism and Buddhism religions were translated into Turkish.

It is observed that the Turks who adopted Islam as the masses started to work on converting Quran into Turkish. There are many Quranic interpretation in the field of historical Turkish language, which were formed with both Western Turkish and East Turkish. Scientific studies have been carried out on these.

It is possible to say that these interpretations were sometimes made interlinear translation and sometimes as detailed studies. It is sometimes seen that these interpretations are performed on individual suras. These interpretations are of great importance in terms of giving Turkish equivalents of various

religious terms starting from the naming of gods and revealing the Turkish expressions of these religious texts.

Since it is the oldest of the Quranic interpretations in the history of the Turkish language, TIEM 73, the Quranic interlinear translation of the Quran in Turkish, takes place at the beginning. This work belongs to the Eastern Turkish field. The oldest interlinear translation of Western Turkish is the Quran translation in the Antiquities Library in Bursa. Of course, except for this work, a large number of Quranic interpretations and translations were identified and translated into Turcology.

The basis of this study also constitutes a Quran interpretation. The book entitled "An Interpretation of Quran kitap in the Jarring Collection originates from East Turkistan.

The book is dated in Hijri in the 1347 and in 1929 in the Gregorian. There is no information about who the author of the work is in interpretation. The work consists of seven suras. The Suras in the book are: Yasin, Tebareke, Kıyamet, İnsan, Mürselat, Amme ve Naziat.

In the interpretation sura of Yasin published by Assoc. Dr. Osman Cüme. Other suras have not been studied. All of the interpretation will be printed as a book by us.

In this article, it is tried to determine with the examples where the language features of interpretation belonged to the historical of Turkish language. The study made it possible to reach the opinion that Chagatai Turkish has phonetics and morphology characteristics.

The present article consists of introduction, review (spelling and phonological features, morphological features) and conclusion sections.

In the introduction of the article, the religions that Turks believe throughout history have been mentioned. After that, information about the science of interpretation and the interpretation activities of the Turks were given. These interpretations were developed as two separate branches in East Turkish and Western Turkish. Thus, a large number of interpretations have been revealed. TIEM 73, Rylands, Uzbekistan Academy of Sciences and Anonymous interpretation, with Eastern Turkish was written. In Western Turkish, more studies were conducted than in East Turkish.

The content of the work is discussed in the introduction. Information was given about the content of the interpretation, when it was written and the region it belonged to.

The review section is mainly covered under two headings. The first of these features are spelling and phonetics features.

Apart from how vowels and consonants are written in interpretation, in the title of spelling and phonology features, characteristic sound events are mentioned.

In the other title, primarily information about plural suffixes, pronominal suffix, possessive suffixes, case suffixes (nominative, genitive, accusative, dative, locative, ablative, equative, directive, instrumental) are given.

In the title of word classes, pronouns, adjectives, adverbs, prepositions, conjunctions and exclamations are presented in tables.

Verbs are examined as indicative mood (the perfect tense, the past perfect tense, the simple present tense, the future tense, the present continuous tense) and subjunctive mood (the imperative mode, the optative mode, the conditionnal mode). Then, the compound tenses are discussed.

Verbal suffixes are included in a separate title. These are verbal noun suffixes, verbal adjective suffixes, verbal adverb suffixes. It is presented copula at the other part. In the conclusion section, the findings reached as items. Phonetics and morphology characteristics of the work are listed.